

Valerie Frissen en Jos de Mul
(redactie)

DE DRAAGBARE LICHTHEID VAN HET BESTAAN

*Het alledaagse gezicht
van de informatiesamenleving*

KLEMENT | PELCKMANS

© 2008, Uitgeverij Klement, Kampen
Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Omslagontwerp Rob Lucas

ISBN 978-90-8687-030-1 (Nederland)

ISBN 978-90-289-5161-7 (België)

D/2008/0055/170

INHOUD

	INLEIDING	7
	<i>Valerie Frissen & Jos de Mul</i>	
1	DIGITAAL KNUTSELEN	15
	De doorbraak van het wilde denken	
	<i>Valerie Frissen</i>	
2	GEVEN EN NEMEN	28
	Mobiele telefonie als giftcultuur	
	<i>Michiel de Lange</i>	
3	IK GA OP REIS EN IK NEEM MEE...	45
	Over de toekomst van het begrip 'persoonlijke ruimte'	
	<i>Bibi van den Berg</i>	
4	UIT JE DAK GAAN	63
	De draadloze meent als vrijplaats voor innovatie	
	<i>Stefan Verhaegh</i>	
5	DE ONTWERPER IS DOOD. LEVE DE ONTWERPER!	86
	<i>Marc Steen</i>	
6	HOBBYISTEN, BANDIETEN EN DIGITALE RECLAMEZUILEN	97
	Nieuwe verhoudingen in de media- en entertainmentsector	
	<i>Mijke Slot</i>	
7	15MB OF FAME	116
	<i>Jop Esmeijer en Sander Limonard</i>	

8	VAN BIG BROTHER NAAR LITTLE SISTER	137
	Over mijn eigen ruimte en de kleine dingen die het doen	
	<i>Marc van Lieshout</i>	
9	DE BUREAUCRAAT ALS DOMPTEUR	153
	De domesticatie van de digitale overheid	
	<i>Robin van den Akker en Madelon Kuiper</i>	
10	OVERLAST EN OVERLEVEN	166
	Kleine psychopathologie van Homo Zappens Junior	
	<i>Jos de Mul</i>	
11	DATA MORGANA?	184
	Pleidooi voor een rimpelloos bestaan	
	<i>Robin van den Akker en Awee Prins</i>	
	OVER DE AUTEURS	195
	NOTEN	198

GEVEN EN NEMEN

Mobiële telefonie als giftcultuur

Michiel de Lange

Alledaagse ergernissen

Je stapt in de trein met je boek en zoekt een lege stoel. Je slaat je boek open en begint te lezen. Op dat moment blèrt een R&B-liedje uit de speakertjes van een mobiele telefoon. Een meisje verderop vist haar telefoon uit haar tas en begint hardop een gesprek waar maar geen einde aan lijkt te komen. De meest gênante details komen ter sprake. Je staart haar even doordringend aan maar ze lijkt je blik totaal niet op te merken. De andere passagiers kijken stoïcijns uit het raam en doen alsof ze niets horen. Als ze eindelijk ophangt kruisen jullie blikken elkaar kort. Het duurt even voor je je weer voldoende kunt concentreren op het boek. Dan rinkelt er opnieuw een telefoon...

Je zit in de trein en je telefoon gaat over met het refrein van je favoriete liedje van dit moment. Het is je beste vriendin die belt. Opgetogen neem je op want je hebt haar heel wat te vertellen over wat je gisteren hebt meegemaakt op het feestje waar zij niet bij was. De vorige keer dat je haar sprak – was het al eergisteren? – had zij behoorlijk wilde verhalen. Deze keer weet je zeker dat je niet voor haar onder hoeft te doen. Met plezier vertel je haar alle ins en outs. Je kletst nog een tijdje door met haar, vraagt hoe het nu verder gaat met die jongen die ze laatst had ontmoet. Als je ophangt merk je dat een paar reizigers je lelijk aankijken. Zeurpieten, denk je, jullie bellen toch zeker zelf ook in de trein?

Uit diverse onderzoeken blijkt dat een grote meerderheid van de mensen zich ergert aan het belgedrag van anderen. Zijn wij echter

zelf aan het bellen, dan raken we geabsorbeerd in ons gesprek en lijken we onze omgeving totaal te vergeten. Hoe komt het toch dat niet-bellers mobiele telefoongesprekken vaak onzinnig en irritant vinden, terwijl bellers zelf helemaal opgaan in hun gesprekken? Waarom liggen deze ervaringen zo ver uit elkaar? Is dit ‘geklets’ echt zo triviaal en onbelangrijk als buitenstaanders vaak lijken te denken? Veel onderzoekers nemen het perspectief van de niet-bellende buitenstaander als uitgangspunt. Psycholoog Andrew Monk en team bijvoorbeeld brachten de reacties in kaart van toeschouwers in het Britse openbaar vervoer op conversaties die ingehuurde acteurs met elkaar voerden¹. De toeschouwers wisten niet dat ze te maken hadden met acteurs en luisterden ongewild mee met drie soorten gesprekken. Normale gesprekken tussen twee lichamelijk aanwezige personen, gesprekken van iemand met een ander via de mobiele telefoon en gesprekken tussen twee fysiek aanwezige personen waarvan de één hard sprak en de andere onhoorbaar. Monk en de zijnen ontdekten dat forensen gesprekken van medepassagiers waarvan ze slechts één kant konden verstaan – zoals het geval in de tweede en derde situatie – als veel luider ervoeren. Meetinstrumenten gaven daarentegen geen verschil in amplitude. Monk denkt dat mensen zich gedwongen voelen om mee te luisteren met gesprekken waarvan ze slechts één kant horen. De andere kant verzinnen ze er dan onwillekeurig bij. Dit leidt af en roept irritatie op. Andere onderzoekers, zoals sociologe Kate Fox, bekijken de kwestie juist vanuit het perspectief van de telefoongebruiker zelf². Zij meent dat we ons nog in de beginfase bevinden van ongetemperde opwinding over de onbegrensde mogelijkheden van de mobiele telefoon. Hierdoor heeft zich nog geen duidelijk normatief systeem, een ‘mobiele etiquette’, uitgekristalliseerd. Fox suggereert dat bellers zich onvoldoende bewust zijn van hun uitgesproken belgedrag en daardoor een beetje asociaal bezig zijn. Ze hebben niet door dat hun geklets voor anderen vervelend kan zijn.

Geen van beide verklaringen is echt bevredigend. Volgens het onderzoek van Monk is er geen wezenlijk onderscheid tussen een mobiel telefoongesprek en een fysiek gesprek tussen mensen die op verschillende geluidssterkte spreken. Die verklaring doet geen recht aan het speciale karakter van communicatie via de mobiele telefoon en de waarde die wij hieraan hechten. Ook de verklaring van Fox vind ik onvoldoende aannemelijk. Zij schetst een beeld van opgewonden gebel dat nergens over gaat. Dit beeld van gedachteloos

geklets sluit aan bij de veelgehoorde negatieve perceptie van de mobiele telefoon in onze samenleving. De mobiele telefoon zou zorgen voor aantasting van de privésfeer en de individuele vrijheid vanwege de dwang tot bereikbaar zijn. Hij helpt gevoelens van gemeenschappelijkheid in publieke ruimte om zeep doordat iedereen overal en altijd zijn ‘eigen ding’ aan het doen is met zijn mobieltje. Hij zorgt voor overlast op scholen tijdens de les, leidt tot de erosie van taalvaardigheid onder jongeren die uitsluitend nog in sms-taal met elkaar zouden communiceren en berokkent zelfs schade aan de jeugd door pesterijen en seksuele intimidatie met compromitterende foto’s en filmpjes die met de mobiel gemaakt zijn. Kortom, de mobiele telefoon zou allerlei oude sociale verbanden onherstelbaar aantasten en leiden tot respectloze omgangsvormen.

In dit hoofdstuk beweer ik precies het tegenovergestelde: de mobiele telefoon versterkt juist traditionele sociale verbanden. Ik betoog dat we ons gebruik van de mobiele telefoon het beste kunnen zien als een hedendaagse variant van de eeuwenoude en wijdverspreide culturele traditie van giftuitwisseling. De mobiele telefoon is vanuit die optiek niet de radicaal nieuwe en daardoor ontregelende technologie waar velen hem voor houden. Het mobieltje is juist met frappante snelheid en gemak vrijwel volledig opgenomen in onze dagelijkse rituelen. Het enige moment dat wij echt lijken na te denken over de invloed van de mobiele telefoon op ons dagelijks leven is bij het gebruik in de publieke ruimte. Dan ontstaat vaak een gevoel van ergernis. Toch zijn er ook wel een aantal verschillen met traditionele vormen van giften te onderscheiden. Een beter begrip van beide aspecten maakt het mogelijk de invloed van de mobiele telefoon beter te begrijpen en misschien ook iets te doen aan het gevoel van ergernis over belgedrag in de publieke ruimte.

Giftuitwisselingen: van *Kula* naar de mobiele telefoon

Een gift krijg je nooit cadeau, stelt Marcel Mauss in zijn klassieke cultureel-antropologische werk *The Gift* uit 1924³. De uitwisseling van giften is een symbolische economie die is onderworpen aan drie regels: we zijn verplicht om te geven, we zijn verplicht om te nemen en we zijn verplicht om een gift te beantwoorden. Dat laatste heet ook wel reciprociteit of wederkerigheid. Iemand iets cadeau doen is een uitnodiging. We openen de mogelijkheid voor een lang-

durige relatie met iemand anders. Giftuitwisselingen zijn het bindmiddel. Ze versterken banden tussen individuen en groepen. Dat principe zien we ook in het mobiele telefoongebruik. De mobiele telefoon is een uitstekende manier om elkaar eens in de zoveel tijd aandacht te geven. Dat begint al bij het uitwisselen van telefoonnummers met iemand. Dit is gebaseerd op wederzijds vertrouwen en de verwachting van wederkerigheid: ik geef jou mijn nummer, mag ik dan het jouwe?

Mauss leunt zwaar op een andere klassieker uit de culturele antropologie: Bronislaw Malinowski's *Argonauts of the Western Pacific* dat twee jaar eerder verscheen⁴. De bewoners van de Trobriand eilandengroep in de westelijke Stille Oceaan hadden een enorm complex uitwisselingsstelsel genaamd 'Kula'. Met speciaal versierde kano's zeilden de Trobrianders naar andere eilanden om halskettingen en armbanden gemaakt van bijzondere schelpen uit te wisselen. De uitwisseling vond plaats tussen partners die een verbond hadden gesloten. De traditie van de Kula was afgescheiden van de normale ruilhandel die in het kielzog van deze zeilexpedities plaatsvond. Ruilhandel kon alleen tussen vreemden plaatsvinden. Ook in mobiel telefoongebruik zien we dat de meeste uitwisselingen plaatsvinden tussen intimi, mensen die als het ware een 'verbond' hebben gesloten: vrienden en familie. De Kula verliep op asymmetrische en circulaire wijze. Kettingen circuleerden met de klok mee tussen de eilanden en armbanden tegen de klok in. Zulke cirkelvormige en asymmetrische uitwisselingspatronen zien we terug in de praktijk van het mobiele telefoongebruik. Uit onderzoek blijkt dat tieners in Zuid-Korea gezamenlijk sms-berichten lezen en schrijven en berichten rondsturen als een soort kettingbrieven. Asymmetrische uitwisseling vindt ook plaats tussen ouders en hun kinderen, waarbij het vaak de ouders zijn die als eersten bellen, of aanbieden om terug te bellen en kosten te sparen voor het kind. Tussen partners is het gebruikelijk dat degene die van huis weggaat de ander op de hoogte houdt. Zelfs tussen jongeren onderling vinden asymmetrische giften plaats. Dat blijkt uit onderzoek van Taylor en Harper naar Britse jongeren tussen de 16 en 19 jaar oud⁵. Zij beschrijven het voorbeeld van Sarah die het jongere broertje van haar vriendin vijf pond beltegoed cadeau geeft. Ze wilde de relatie met haar vriendin goed houden en lief doen tegen het jongere broertje was daar nu eenmaal bij inbegrepen.

De Trobrianders kenden hiërarchieën toe aan de Kula-objecten

en vertelden mythen over hun gevaarlijke reizen door stormen en woeste zeeën. Malinowski schrijft: “Iedere bijzondere armband en halsketting heeft een persoonlijke naam en een eigen historie. Hun rondtocht langs de eilanden vestigt hun reputatie en waar ze opduiken veroorzaken ze ter plaatste een sensatie”. Via de mobiele telefoon vertellen mensen eveneens verhalen aan de hand van ‘objecten’ die worden uitgewisseld. Mensen delen belevenissen, herinneringen en gemoedstoestanden met elkaar. Zij geven elkaar gestolde ervaringen cadeau van betekenisvolle gebeurtenissen, bijzondere ontmoetingen en speciale plekken. Telefoongesprekken zijn vaak doorlopende verhalen die refereren aan eerdere gesprekken die beide gesprekspartners zich herinneren. Een foto of sms-bericht kan herinneringen oproepen in de trant van “Weet je nog wel?”. Net zoals het unieke karakter van Kula-objecten besloten ligt in hun naam en hun verhaal, ontlene mobiele giften hun persoonlijke karakter aan de unieke ervaring van gever en nemer. Het bericht is niet alleen drager van de boodschap maar ook de boodschap zelf. Het overzetten van een ontvangen sms-bericht in een andere vorm bijvoorbeeld door de sms over te typen in de computer, ontdoet het bericht van zijn symbolische lading.

Mobiele uitwisselingen hebben vaak een ritueel karakter. De betekenis wordt niet alleen uitgedrukt *in* de gift, of door de zender en ontvanger, maar ook *door* het geven, de ceremoniële uitvoering. Het uitwisselen van goedenacht-berichtjes tussen geliefden of vrienden kent conventies. De “slaap lekker”-wensen gaan een aantal maal over en weer, inhoudelijk geven ze uitdrukking aan intimiteit en de wens graag bij elkaar te willen zijn, en het einde van de uitwisseling wordt uitgesteld met ieder nieuw berichtje, hetgeen betrokkenheid bij en verplichting aan de ander uitdrukt. Door het naleven van die conventies krijgt de uitwisseling van op zichzelf tamelijk alledaagse berichtjes als geheel een bijzondere lading.

Naast het verstevigen van sociale netwerken dient giftuitwisseling ook om statusverschillen te benadrukken en kan het een wapen zijn in rivaliteit. Daarbij geldt: hoe meer je weggeeft, hoe groter je status. Wie in een uitwisseling niet meer aan de verplichting van wederkerigheid voldoet, verliest, zegt Mauss. Britse jongeren doen competitieve spelletjes waarbij ze elkaar net zo lang sms-berichten sturen totdat er één opgeeft. Net als Mauss heeft Malinowski een scherp oog voor de rivaliteit die bestaat in giftuitwisselingen onder de Trobrianders. De circulatie van waardevolle Kula-objecten geven

de tijdelijke bezitter, meestal een hooggeplaatste *chief*, een hoge status. Lager geplaatste mannen wisselen minder waardevolle Kula-objecten uit. Dergelijk onderscheid bestaat ook in het gebruik van de mobiele telefoon. Berichten van de ene persoon slaan we hoger aan dan die van een ander. We kletsen liever met iemand die goed kan roddelen en altijd spannende verhalen heeft.

Kula-objecten ontlenen hun waarde niet aan statische exclusiviteit maar aan voortdurende beweging. Alleen door te worden weggegeven, geven giften hun waarde af aan de gever. De voormalig eigenaar mag dan in materieel opzicht met lege handen staan, hij is in symbolisch opzicht rijker geworden. Bij de Trobrianders was het gebruikelijk om een ketting of armband na een jaar of twee door te geven aan uitwisselingspartners op andere eilanden. Een Kula-object voor jezelf houden en daarmee uit de ruilcirkel halen werd beschouwd als erg ongemanierd. Gebruik van mobiele telefoons is onderworpen aan vergelijkbare regels. Veel jongeren beschouwen het contact via de mobiele telefoon als vitaal voor hun sociale relaties. Onder Noorse jongeren geldt dat iemand die een tekstbericht niet na een zekere tijd beantwoordt buiten de cirkel valt⁶. Zij zullen op hun beurt niet meer gebeld of ge-smst worden en verliezen status in de groep. Hoewel vaak beweerd wordt dat met de opkomst van nieuwe technologieën tijd en afstand er niet meer toe doen, blijkt nabijheid wel degelijk belangrijk te zijn in het gebruik van de mobiele telefoon. In Frans onderzoek is ontdekt dat mensen die geografisch ver van elkaar verwijderd zijn minder bellen maar wel twee keer zo lang als mensen die dicht bij elkaar wonen⁷. Net als bij de Trobrianders reseveren zij de 'zwaarste' giften voor degenen die ver weg zijn, terwijl de kleinere giftuitwisselingen frequenter plaatsvinden met mensen die toch al dichtbij zijn.

De Trobrianders droegen hun Kula-halskettingen hoogst zelden en alleen op speciale gelegenheden. En de Kula-armbanden waren vaak zelfs voor kinderpolsen te klein. Waarom hechtten de Trobrianders dan zoveel waarde aan voorwerpen die ze toch niet of nauwelijks gebruikten? Volgens Mauss is de mens geen utilitaire *homo economicus* die waarde uitsluitend definieert als gebruikswaarde. Het geven van geschenken is geen klassiek economische transactie in de zin van redistributie van schaarse goederen. Evenmin mogen we de gift zien als louter signaal voor of verwijzing naar iets anders, bijvoorbeeld een teken van genegenheid tussen mensen. Het gift-object zelf is doordeesemd met de persoonlijkheid van de gever.

Mobiele giften: een hedendaagse vorm van giftuitwisselingen

Tot nu toe zijn met name de parallellen geschetst tussen traditionele vormen van giftuitwisseling en hedendaags gebruik van de mobiele telefoon. Daarmee is echter niet ieder gebruik van de mobiele telefoon meteen een symbolische gift. Instrumenteel gebruik van de telefoon – bijvoorbeeld een informatienummer bellen, een pizza bestellen of een zakelijke afspraak maken – kunnen we moeilijk als rituele giftuitwisseling zien. De dienst wordt in deze gevallen *buiten* de telefoon om geleverd en ligt meestal in het economische domein. Daarnaast is het in deze gevallen volstrekt niet van belang welke personen gever of ontvanger zijn. Dezelfde dienst wordt net zo makkelijk door iemand anders aan willekeurig wie geleverd. Tenslotte voltrekt de communicatie zich vaak binnen het bestek van één telefoongesprek, zonder vervolg.

Wanneer heeft het zin om te spreken van giftuitwisselingen in communicatie per mobiele telefoon? Mobiele giftuitwisselingen moeten daarvoor voldoen aan drie voorwaarden. Ten eerste de *vorm* van giftuitwisseling: er moet sprake zijn van een min of meer gesloten cirkel waarbinnen mensen over en weer bellen, tekstberichten sturen of op andere manieren intimiteiten uitwisselen. De tweede voorwaarde betreft de *inhoud* van de giften. Deze hebben een persoonlijk karakter. Dat wil zeggen, de waarde en betekenis van de gift ligt niet zozeer besloten in een ‘objectieve’ materiële waarde van het object zelf, als wel in de vraag *wie geeft* en *wie ontvangt?* Ten derde moet de communicatie ‘oneindig’ zijn, in principe nooit worden afgesloten. Het gebruik van de mobiele telefoon nodigt uit om in de toekomst opnieuw te communiceren. Laten we daarom eens kijken welke soorten mobiele giftuitwisselingen er bestaan.

Mobiele telefoon cadeau geven

Het komt vaak voor dat ouders hun kinderen een mobiele telefoon geven bij het bereiken van een mijlpaal, zoals de overgang naar de middelbare school. In Zuid-Korea zijn het vaak ooms die een telefoon cadeau doen aan neefje of nichtje. De gift is niet alleen de telefoon maar ook de uitdrukking van vertrouwen van ouders in hun kind dat het op eigen benen kan staan. Maar gratis cadeaus bestaan niet. Het kind zal vanaf nu meer verantwoordelijkheid moeten nemen. Bijvoorbeeld door het betalen van de eigen telefoonrekening.

Belangrijke momenten in het leven, zoals die van kind naar volwassene, worden wel overgangsriten genoemd (*rites de passage*). Het geven van een mobiele telefoon onderstreept de transitie naar een nieuwe fase in het leven. Inderdaad gebeurt dit vaak op rituele wijze. Bijvoorbeeld met een plechtige én plagerige overhandiging van de telefoon met begeleidend verhaal waarin ouders de toegenomen zelfstandigheid benadrukken (“nu moet je zelf je rekeningen betalen”) en tegelijkertijd op de hak nemen (“dat zal wel heel wat krantenwinkjes extra worden”). Volwassen worden gaat hand in hand met het verkrijgen van persoonlijke bezit. Iets bezitten betekent dat je ook kunt weggeven. Met het krijgen van een eigen mobiele telefoon is de eerste noodzakelijke stap gezet om te kunnen meedoen in het spel van giftuitwisselingen.

Telefoonnummer geven

Je telefoonnummer geef je niet zomaar aan iedereen. De meeste mensen zijn hierin terughoudend. Vooral het mobiele nummer heeft een persoonlijke status. In het al genoemde onderzoek onder Franse mobiele telefoongebruikers⁸ is gesteld dat het geven van je mobiele nummer een openingsgift is waarmee je de mogelijkheid creëert voor verdere giftuitwisselingen. Denk aan de Trobrianders waar het krijgen van de allereerste ketting of halsband de eerste stap was in een verdere keten van Kula-uitwisselingen.

Delen van de telefoon

Tieners delen hun telefoon en beltegoed vaak met vrienden. Onder Koreaanse jongeren bijvoorbeeld is het *not done* om iemand te weigeren van jouw telefoon gebruik te maken. Volwassenen delen minder vaak. Ze hebben meestal abonnementen en daardoor niet het probleem van beltegoed dat op is. Niettemin kunnen ook zij bewonderend spelen met het nieuwe mobieltje dat hun partner, vriend of collega aan hen laat zien. Het delen van de mobiele telefoon is een ritueel met een symbolische lading. Volgens het eerder genoemde onderzoek naar Britse jongeren is het delen van je telefoon met vrienden een manier om te laten zien dat je hen vertrouwt en je met hen verbonden voelt. De waarde en betekenis ligt niet alleen in het object dat je deelt maar ook in de handeling van het delen. We zagen al dat de Kula-schelpen bij de Trobrianders niet of nauwelijks gedragen werden. De waarde en betekenis van de Kula lag in de verhalen, de voorbereidingen en vooral de uitein-

delijke uitwisselingsceremonie. Ook de telefoon die in een groep vrienden van hand tot hand gaat, creëert een onzichtbaar web van nabijheid, vertrouwen en verplichtingen.

Uitwisselen van content

We wisselen van alles uit via de mobiele telefoon. We laten elkaar sms-berichtjes lezen en voicemail's beluisteren, delen ringtones, laten (zelfgemaakte) foto's en video's zien, spelen samen spelletjes, luisteren samen naar muziek, wisselen telefoonnummers en adressen uit. Deze content tonen we direct van de telefoon, of we sturen hem door naar de telefoon van de ander (bijvoorbeeld via bluetooth, sms of mms) en steeds vaker ook via het internet. Dit *delen door middel van* de telefoon vindt plaats tussen mensen die speciaal zijn voor elkaar. Het is sterk geritualiseerd en onderworpen aan de regels van reciprociteit. Als we aan een ander onze foto's laten zien die op onze telefoon staan, verwachten we dat de ander ook haar foto's deelt met ons.

De mobiele telefoon biedt meerdere manieren om te communiceren: gesprekken, sms-berichten, multimedialberichten, e-mail, of – minder gebruikelijk op dit moment – *instant messaging* ('chatten'). Elk van deze communicatiekanalen heeft zijn eigen gevoelswaarde. Bellen is direct en persoonlijk maar kan ook snel opdringerig zijn. Een sms'je is minder direct dan bellen en vaak speelser van karakter door creatief taalgebruik en *smileys*. Dit scala aan mogelijkheden zadelt ons op met de last om een passend kanaal te kiezen. Vervolgens moeten we de juiste woorden uitzoeken en met het bericht de goede toon zien te raken. Bovendien moet het bericht ook nog eens passen in kortlopende en langlopende verhalen van eerdere uitwisselingen. We mogen vooral niet vergeten te informeren hoe de sollicitatie is gegaan, of hoe het nu met die ene flirt van laatst is afgelopen. Net als bij het geven van een cadeau kun je spreken van een geslaagde gift wanneer de ontvanger het gevoel heeft dat het bericht het resultaat is van de nodige zorg en inspanning van de gever. Een persoonlijk bericht beweegt zich tussen anticipatie ("wanneer laat hij nou eens wat van zich horen?") en verrassing ("hee wat leuk, een berichtje van haar!"). Inhoudelijk zweeft het tussen herkenning ("dat is echt typisch zijn stijl") en originaliteit ("wat zegt ze dat cool"). Kortom, de persoonlijke mobiele gift is maximaal geladen en doordrenkt met de persoonlijkheid van de gever.

Daarentegen is het ontvangen van een voorgeprogrammeerd standaardbericht (bijvoorbeeld “het antwoord is ja”) zoïets als het krijgen van een doos oningepakte bonbons die de gever even van tevoren uit de supermarkt meegegrist heeft. Het heeft geen persoonlijke waarde of betekenis. Vooral wanneer er wel een zorgvuldig gecomponeerde gift aan vooraf ging, is het ontvangen van zo’n standaardbericht teleurstellend. Het is geen gelijkwaardige uitwisseling. Voor mobiele giften geldt hetzelfde als voor het Kula-ritueel. Een prachtige armband of ketting mag je niet beantwoorden met een veel minder mooi exemplaar. De relatie kan hierdoor flink bekoeld raken. Britse jongeren kennen een hiërarchie toe aan manieren van communiceren. Iemand die een persoonlijk sms’je per telefoon beantwoordt met een gratis webdienst (“powered by Yahoo”) is volgens jongeren ‘goedkoop’ bezig.

Met het toepassen van klassieke gifttheorieën op de hedendaagse praktijk van mobiele communicatie wil ik in de eerste plaats laten zien dat we het belang van de schijnbaar triviale gesprekken en tekstberichtjes die ‘nergens over gaan’ niet mogen onderschatten. De vergelijking maakt duidelijk dat mobiele communicatie een alledaagse praktijk is van rituele giftuitwisseling die al sinds mensenheugenis het sociale bindmiddel is in menselijke interacties. Ten tweede laat de vergelijking zien dat het zogenaamd hedendaagse fenomeen van overal en altijd met anderen in contact staan geen nieuw verschijnsel is. De vergelijking maakt ons er bewuster van dat de mobiele telefoon een zekere ‘restaurerende’ werking heeft naar premoderne kleinschalige sociabiliteit. Oude gewoontes en sociale relaties gebaseerd op nabijheid krijgen middels de mobiele telefoon nieuw leven ingeblazen.

Giftig 2.0: nieuwe elementen in mobiele giftuitwisselingen

Toch is dit geen terugkeer in letterlijke zin. Hand in hand met nieuwe technologie verandert ook de communicatie en sociale interactie van karakter. Waarin verschillen mobiele giftuitwisselingen van traditionele giftuitwisselingen? Allereerst is bij mobiele giftuitwisselingen de frequentie van het geven en nemen hoger dan bij traditionele giftculturen. Traditionele giftuitwisselingen waren allesbehalve een dagelijks fenomeen. Trobrianders ondernamen hoogstens een-

maal per jaar een Kula-expeditie naar andere eilanden. In zijn werk refereert Mauss ook veelvuldig aan een andere giftcultuur, die van de *Potlatch*. Dit was een traditioneel gebruik van indianen aan de noordwestkust van de huidige VS en Canada. Deze indianen organiseerden dagenlange feesten en gaven daarbij grote hoeveelheden goederen weg aan bezoekers. De introductie van enorme hoeveelheden Europese goederen zoals wollen dekens, die – volgens economisch principe – geruild werden tegen pelzen, leidde tot een sterke toename van deze ‘verspillings’feesten. Van pure overdaad en gekkigheid werden goederen zelfs in zee gesmeten. Door die plotselinge toename in frequentie hielp het ritueel zichzelf al snel om zeep. In vergelijking met de Kula en de Potlatch kent mobiel giften een nog veel hogere omloopsnelheid. Vooral onder jongeren is het een vrijwel continu proces van uitwisselingen. Indien jongeren niet binnen een bepaalde periode reageren lopen ze het risico uit de groep te vallen. Sommige auteurs spreken over de mobiele telefoon als ‘sociale navelstreng’. Voorheen cyclische en feestelijke gifrituelen waren een omdraaiing van het dagelijkse leven. Giftuitwisselingen zijn nu juist alledaagse rituelen geworden met een veel hogere omloopsnelheid. Interessant is dat in plaats van de schijnbaar zinloze verspilling van hulpbronnen zoals bij de *Potlatches*, mobiele giften juist een optimalisering van anders verspilde tijd zijn. Een verloren moment in de trein, een pauze tussen twee klassen, een klein ogenblik op een parkbankje, al deze momenten worden benut voor sociaal motoronderhoud.

Niet alleen geven wij vaker mobiele giften, ze zijn ook kleiner. Het zijn snackmomenten in plaats van een volledige maaltijd. En van snacken blijf je voortdurend hongerig naar meer... De spelregel van reciprociteit maakt het moeilijk om je te onttrekken aan het dwingende karakter van de mobiele communicatie. Raken wij door het belang van de mobiele telefoon in ons dagelijkse leven hopeloos verstrikt in een net van voortdurende reciprociteit? Of leren wij hier uiteindelijk mee omgaan, worden we sociale supermensen, meesters in het onderhouden van grote sociale netwerken?

Ook anders is de rol van het geheugen en de herinnering in mobiele giftuitwisselingen. Het geheugen werkt als een opslag en categorisering van onze ervaringen van gebeurtenissen, onze ideeën, onze verhouding tot mensen, etc. De herinnering is het actief worden van het geheugen: de manifestatie van geheugen in het heden. De herinnering is dus niet “de afvalbak van het verleden” maar een

actualisatie in het heden⁹. Bij Kula namen herinneringen een cruciale plek in. Herinnering was in de Kula gelijktijdig kerfstok (wie is wat schuldig aan wie?), arbitrage (wat is de reputatie van deze ruilpartner?), keurmeester (wat is het levensverhaal van dit Kula-object en wat is dan zijn waarde?) en souffleur (het is weer tijd om het object door te geven). Iedere Kula-partner hield in z'n hoofd als het ware de balans bij. Daarbij functioneerde het object zelf als een soort extern geheugen. De mooie ketting die de *chief* aan de muur van zijn hut had hangen was niet alleen fijn om naar te kijken, hij toonde zich bij tijd en wijle ook als een onprettige herinnering aan de verplichting om hem door te geven.

De rol van objecten als extern geheugen vinden we ook bij mobiele telefoons. We slaan steeds vaker en meer van onze ervaringen op in onze telefoons in de vorm van foto's, video's, en verzamelde sms'jes. Afzonderlijk zijn die herinneringen dierbare objecten die ons terugbrengen naar een specifiek moment, een plaats, gebeurtenis of persoon. Tezamen functioneert zo'n collectie als een meer of minder coherent verhaal over ons eigen leven, onze relaties met anderen en met de wereld. De hoge omloopsnelheid van de mobiele gift in vergelijking met traditionele giften zorgt voor het voortdurende activeren van herinneringen. Meerdere keren per dag herinnert de telefoon ons eraan dat wij in relatie staan tot anderen. Herinneringen aan situaties uit het verleden en aan afspraken en beloften in de toekomst interveniëren voortdurend in het heden. Nu is dit verschijnsel op zich niet zo heel nieuw. Immers, ook de Kula verbond het actuele heden van de Trobrianders met een mythisch verleden van verhalen over Kula-objecten – hun verre reizen en legendarische eigenaren – met een toekomstige verplichting van reciprociteit. Maar met de mobiele telefoon nemen de frequentie en intensiteit toe waarmee het hier en nu verbonden wordt met elders en een andere tijd. We blijven via de mobiele telefoon voortdurend betrokken bij de levens van onze naasten. En zij bij ons.

Gek genoeg leidt de voortdurende externe herinnering tot interne vergeetachtigheid. Een dubbele zelfs. Allereerst vergeten we vaak dat onze relatie tot andere mensen voor een groot deel bemiddeld wordt door de telefoon. Al zijn we vaak niet meer fysiek aanwezig bij belangrijke momenten in de levens van anderen, we horen erover via de telefoon. Pas als onze telefoon leeg is of – o ramp! – verloren of gestolen, worden we op onszelf teruggeworpen in een acuut hier en nu. Dan beseffen we dat de sociale levens die we leiden voor een

groot deel verlopen via de telefoon. Ten tweede lijken we steeds meer van onze eigen herinneringen toe te vertrouwen aan het geheugen van onze telefoon. Ieder nieuw bericht, gesprek of ontvangen foto zorgt voor een kortstondige update van onze herinneringen aan het bestaan van anderen. Vervolgens schrijven we ze weg naar het geheugen van de mobiele telefoon. Zo ontstaat het gevoel dat we onze naasten bij ons dragen. De namen in ons adressenboek zijn de mensen die we kennen. De opgeslagen berichten en voicemailen zijn de stemmen van onze vrienden die tot ons spreken. De foto's en videofilmjes die we overal mee naartoe nemen zijn hun gezichten en lichamen. Maar wat betekent het wanneer we in toenemende mate een deel van ons eigen geheugen uitbesteden aan technologie? Gaan we met z'n allen lijden aan een soort Korsakoff van het digitale mobiele tijdperk, waarin we hulpeloos zijn zonder onze mobiele apparaten als extern geheugen? Of zullen we ons eerder bevrijd voelen van de last en noodzaak om van alles te blijven onthouden?

Kenmerkend voor traditionele giftuitwisselingen was het publieke karakter van het ritueel. Onder Trobrianders ontstond grote opwinding wanneer het gerucht de ronde deed dat een beroemd Kula-object na jaren opnieuw hun eiland zou aandoen. Kula-giften hadden een naam en persoonlijke historie die bij iedereen bekend was. Tegenwoordig worden mobiele giften ook getoond en – vooral onder jongeren – publiek gemaakt. In aansluiting op de web 2.0 trend van het delen van content stelt telefoonfabrikant Nokia bijvoorbeeld de applicatie Lifeblog gratis beschikbaar waarmee gebruikers tekstberichten, foto's, en video kunnen uploaden naar een weblog en zo kunnen delen. Niettemin lijkt de hedendaagse sms-cultuur – in tegenstelling tot traditionele giftculturen waarin het opvallend tonen onderdeel was van het ritueel – onzichtbaar en bijna clandestien. Vooral jongeren maken er een sport van om op allerlei plekken waar het officieel niet mag – in de klas, in de bioscoop, tijdens het eten, na bedtijd – toch stiekem hun mobieltje te gebruiken. Mobiele giften circuleren binnen specifieke groepjes. Deze schaalverkleining en onzichtbaarheid van giftuitwisselingen sluit aardig aan bij de postmoderne opvatting dat betekenissen en waarden tegenwoordig hoogst subjectief zijn. Mobiele giften bevatten hoogst persoonlijke betekenissen. Een bepaald woordje of verwijzing naar een speciale gebeurtenis kan tussen twee mensen heel bijzonder zijn maar voor anderen volstrekt betekenisloos. De voortdurende ontwikkeling van de sms-taal is hier een ander voorbeeld van: voor

sommigen is die taal volstrekt onbegrijpelijk, anderen gebruiken hem dagelijks. Typisch voor mobiele giften is dat niet iedereen de besloten 'kleine verhaaltjes' kent en dat ze onzichtbaar zijn voor de meerderheid. De mobiele telefoon lijkt de tendens te versterken van wat wel de 'teloorgang van de grote verhalen' wordt genoemd. Hebben wij op een gegeven moment dan geen gezamenlijk verhalen meer, niets meer om over te praten met mensen buiten ons eigen cirkeltje? Of heeft de mobiele telefoon dankzij de potentie om acties te organiseren en coördineren (denk aan de scholierenstaking in 2007) ook een mobiliserende functie en kan hij mensen juist met elkaar verbinden?

Veel mensen ervaren de mobiele telefoon als een technologie met een Januskop. Enerzijds biedt hij ongekennde persoonlijke vrijheid om je leven zo te plannen en in te richten als je zelf wilt. Tegelijkertijd brengt de telefoon nieuwe verplichtingen met zich mee: de sociale dwang om altijd bereikbaar te moeten zijn. De verplichting van reciprociteit dwingt mensen om een ontvangen gift te beantwoorden. Met iedere gift en wedergift onderwerpen zij zich vrijwillig aan de regels van het giftstelsel en worden ze dieper het systeem ingezogen. De volle implicatie van Mauss' term *totaalfeenomeen* om giftsystemen aan te duiden wordt helder als we bedenken dat de nee-zeggers, zij die bewust geen mobiele telefoon hebben, zich niet alleen buiten het giftstelsel plaatsen (met het risico van sociale uitsluiting, want wie niet geeft zal ook niet ontvangen) maar bovendien impliciet de dominante status van het systeem erkennen. Paradoxaal genoeg onderwerpen zij zich door hun vrijwillige zelfbeperking aan een macht waaraan ze juist proberen te ontsnappen.

Uit het voorafgaande komt naar voren dat de verhouding tussen de mobiele telefoon en sociale relaties niet eenduidig is. We hebben soms de neiging om vooral de revolutionaire invloed van nieuwe technologie te benadrukken. De vergelijking met traditionele giftculturen laat zien dat er ook vele overeenkomsten bestaan met oude gebruiken. Maar zo'n perspectief herbergt weer het gevaar in zich dat nieuwe technologie uitsluitend op een oude manier wordt begrepen. Dit wordt wel het *horseless carriage* syndroom genoemd, naar de manier waarop de eerste automobiel werd beschreven. Denken op uitsluitend één manier – revolutionair nieuw versus een interpretatie in termen van wat we al kennen – volstaat niet om de invloed van een nieuwe technologie te begrijpen. Hierdoor zijn we beter in staat om ja én nee te zeggen tegen bepaalde aspecten.

Terug bij af: geven en nemen in de publieke ruimte

We begonnen dit hoofdstuk met de vraag waarom wij ons vaak ergeren aan het belgedrag van anderen. Wat levert de vergelijking met traditionele giftuitwisseling nu op voor het beantwoorden van deze vraag? Vanuit het perspectief van de beller laat de gifttheorie zien dat wij onweerstaanbaar in het systeem van giftuitwisselingen gezo-gen worden. *We moeten* de gift beantwoorden. *We moeten* opnemen. Gifttheorie biedt ook een verklaring voor het feit dat niet-bellers zich zo vaak ergeren aan het belgedrag van anderen. Het genoemde on-derzoek stelt dat er geen verschil is tussen een mobiel telefoongesprek en een conversatie tussen twee mensen waarvan er één hard praat en de andere onhoorbaar is. Deze analyse richt zich alleen op het geluidsniveau van gesprekken. Maar een gesprek is veel meer dan alleen hard of zacht. Door het min of meer gedwongen meeluis-teren met het telefoongesprek van een ander ontstaat sneller een ge-voel van symbolische uitsluiting. Niet-bellers die aanwezig zijn bij een gesprek van vreemden kunnen het gevoel krijgen dat ze buiten de cirkel vallen omdat ze niet mogen participeren in de communi-catieve uitwisselingen. We voelen prima aan dat we inbreken in een rituele uitwisseling als we ons met het gesprek gaan bemoeien. Daar-om voelen we ons beperkt in onze handelingsruimte. Het vaak pri-vate karakter van gesprekken onderstreept het gevoel dat mensen zich de publieke ruimte toe-eigenen voor hun privéaangelegenheden.

Met publieke ruimte wordt over het algemeen de ruimte bedoeld waar onbekenden elkaar kunnen ontmoeten en op gelijkwaardig ni-veau met elkaar in gesprek kunnen gaan. Een belangrijke voorwaar-de voor het bestaan van de publieke ruimte is een zekere openheid naar andere mensen. Vreemden verblijven tijdelijk in dezelfde ruim-te en wisselen kleine beleefdheden uit. Soms ontstaan echte gesprek-ken. In ieder geval tonen zij interesse in elkaar. Juist deze openheid lijkt door de opkomst van de mobiele telefoon te worden aangetast. We praten niet meer met vreemden die fysiek aanwezig zijn maar alleen nog maar door onze telefoons met bekenden die in verbeel-ding aanwezig zijn. Met de opkomst van de mobiele telefoon in de publieke ruimte lijken de uitwisselingen tussen nabije vreemden veel minder te zijn geworden en die tussen bekenden op afstand er-voor in de plaats te zijn gekomen. Iemand die belt draagt niet bij aan het gezamenlijk in stand houden van het publieke karakter van die ruimte. Hij of zij neemt alleen maar.

Of toch niet helemaal? Tot slot van deze bijdrage wil ik laten zien dat de mobiele telefoon een rol speelt in indirecte giften tussen vreemden. In (semi)publieke plaatsen zoals in het openbaar vervoer zijn mensen niet louter passief en met zichzelf bezig. Door hun gedrag en houding dragen ze gewild en ongewild boodschappen over aan andere mensen. In de eerste plaats kunnen we, wanneer we bijvoorbeeld in de trein zitten, de impressie wekken dat het voor onze medereizigers in orde is om de telefoon te gebruiken. Bijvoorbeeld door met onze eigen telefoon te spelen, er veelvuldig op te kijken, hem in de hand te houden. Zo wekken we de indruk dat, mochten wij zelf gebeld worden, we de telefoon zonder aarzeling zouden opnemen. Dit zou ik 'het geven van een alibi' willen noemen. Een tweede manier van geven tussen vreemden is 'het geven van privacy'. Wanneer iemand anders aan het bellen is doen we uitdrukkelijk alsof we niet luisteren. We lijken niet al te nieuwsgierig, kijken de andere kant op, spieken niet over de schouder van onze buurman naar zijn tekstberichten. Kortom, met ons gedrag geven we anderen de ruimte en de tijd om van hun telefoon gebruik te maken indien ze dat wensen. Omgekeerd probeert de bellende reiziger medereizigers vaak zo min mogelijk tot last te zijn, bijvoorbeeld door zachtjes te praten, de blikken van anderen te ontwijken om hen niet te betrekken in de communicatie, niet te lang te praten, het lichaam weg te draaien, de mond met een hand af te schermen, expliciet te melden "ik zit in de trein, hou het kort", of zelfs op te staan en naar een andere plek te lopen. Deze gedragingen in de praktijk worden op een gegeven moment een maatschappelijke norm. Het is in orde om te bellen mits je rekening houdt met elkaar. Interessant is overigens dat in verschillende landen uiteenlopende normen zijn ontstaan. In Frankrijk lopen mensen snel naar het balkon als ze in de trein gebeld worden. In Japan is bellen in het openbaar vervoer zelfs verboden. Reizigers in dit land sturen elkaar vooral tekstberichten. De indirecte gift via de mobiele telefoon is een manier om tijdelijk de nabijheid te delen met vreemden. We geven elkaar op wederkerige wijze de gelegenheid om een privépersoon te zijn in een publieke omgeving. Al zijn we het zelf niet zo eens met het gedrag van anderen, we geven de ander de ruimte om anders te zijn. En tegelijkertijd leren we (indirect en soms tegen onze zin in) wat over het leven van anderen, doordat we stiekem toch meeluisteren met zijn gesprekken en ons inleven in zijn omstandigheden.

Het onderscheid tussen bellers en niet-bellers is gauw gemaakt.

Impliciet lijken ze van elkaar gescheiden zonder dat er interactie is tussen beiden. De 'indirecte mobiele gift' laat zien hoe symbolische interacties verlopen tussen bellers en niet-bellers. Door bellers in de publieke ruimte te zien als sociale wezens die bezig zijn met het uitwisselen van communicatieve giften krijgen niet-bellers wellicht meer begrip voor de bellers. Omgekeerd, door deze tolerante houding te zien als een gift (geen recht!) krijgen bellers wellicht meer begrip voor hun omstanders. Dit zijn geen passieve buitenstaanders, zij dragen actief bij aan het creëren van onze persoonlijke ruimte en vrijheid. Publieke en persoonlijke ruimte is een sociale praktijk, een gift van vreemden. Zo bezien staan bellers en niet-bellers eigenlijk nader tot elkaar dan hen af en toe lief is.

- 7 [Http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,1569514,00.html?aid=434](http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,1569514,00.html?aid=434).
- 8 Lévi-Strauss, C. *Het wilde denken*. Amsterdam: Meulenhoff, 1976.
- 9 In het werk van Lévi-Strauss neemt de analyse van mythen als illustratie van de structuren van het menselijk denken een belangrijke plaats in. "Op het terrein van de mythologie lijkt de geest het meest vrij te zijn; Als zelfs op dit terrein de menselijke geest beheerst wordt door wetten, dan geldt dit met te meer reden voor andere gebieden" (De Ruyter, A. *Een speurtocht naar het denken. Een inleiding tot het structuralisme van Claude Lévi-Strauss*. Assen: Van Gorcum, 1979, p.7). Volgens Lévi-Strauss zien we met name in de scheppingsmythen van uiteenlopende culturen een aantal universele patronen terug van het menselijk denken.
- 10 Kopytoff, I., The cultural biography of things: commoditization as process. In: A.Appadurai (ed.) *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press. 1986, pp. 64–91.
- 11 C. Lévi-Strauss. A.w., p. 35.
- 12 Turkle, S. (ed), *Evocative Objects. Things We Think With*. Cambridge MA: MIT Press, 2007.
- 13 Wellman, B. & C. Haythornthwaite, *The Internet in Everyday Life*. Malden: Blackwell Publishers, 2002.
- 14 Eriksen, T.H, *Tirannie van het moment. Snelle en langzame tijd in het informatietijdperk*. Kampen: Agora, 2003.
- 15 De Mul, J., *Cyberspace odyssee*. Kampen: Klement, vierde druk, 2007, p. 244.

HOOFDSTUK 2: GEVEN EN NEMEN. *Mobiele telefonie als gifcultuur*

- 1 Monk, A., Fellas, E., & Ley, E., Hearing only one side of normal and mobile phone conversations. In: *Behaviour & Information Technology* 23, 5 (2004), pp. 301–305.
- 2 Fox, K. *Evolution, Alienation and Gossip: The role of mobile telecommunications in the 21st century*, 2001. [Http://www.sirc.org/publik/gossip.shtml](http://www.sirc.org/publik/gossip.shtml) (website bezocht op 15/02/2006).
- 3 Mauss, M., *The Gift: the Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*. London/ New York: Routledge, 2004 (origineel uit 1924).
- 4 Malinowski, B., *Argonauts of the Western Pacific: An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*. Prospect Heights, Ill: Waveland Press, 1984 (origineel uit 1922).
- 5 Taylor, A. S., & Harper, R., The gift of the gab? A design oriented sociology of young people's use of mobiles. In: *Computer Supported Cooperative Work (CSCW)*, 12, 3 (2003), pp. 267-296.
- 6 Ling, R. & Yttri, B. Hyper-coordination via mobile phones in Norway. In: Katz, J. E., & Aakhus, M. A. (Eds.), *Perpetual Contact: Mobile Communication, Private Talk, Public Performance*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2002, pp. 139-169.
- 7 Licoppe, C. and J. P. Heurtin, Managing one's availability to telephone communication through mobile phones: A French case study of the development dynamics of mobile phone use. In: *Personal and Ubiquitous Computing* 5, 2 (2001), pp. 99 – 108.
- 8 Ibid.
- 9 De Certeau, M., *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press, 1984.